

Universiteit
Leiden
The Netherlands

'Rousseau, of: Het sterfbed van Julie'

Sneller, H.W.

Citation

Sneller, H. W. (2011). 'Rousseau, of: Het sterfbed van Julie'. *Terugkeer. Tijdschrift Rond Bijnadoodervaringen En Aanverwante Bewustzijnsverschijnselen*, 22(3), 12-14. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/17994>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/17994>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Rousseau, of, Het sterfbed van Julie¹

Dr. Rico Sneller, Universiteit Leiden, Instituut voor godsdienstwetenschappen

Dit artikel is de eerste in een reeks bijdragen waarin filosofen over de dood besproken worden. Deze reeks gaat terug op een master seminar dat de auteur in het najaar van 2010 organiseerde aan het Instituut voor godsdienstwetenschappen van de Universiteit Leiden. Titel van dit master seminar was “Questioning Life and Death”.

Inleiding

Wie leest er nog romans uit de 18e eeuw? Jean-Jacques Rousseau's *Julie, ou la nouvelle Héloïse* is een briefroman, waarmee de auteur in 1761 een schandaal veroorzaakte. Dat we ons dat vandaag nog maar moeilijk kunnen voorstellen, is mede aan die roman zelf te danken. De manier waarop Rousseau hier de diepste en intiemste gevoelens van zijn personages wist te verwoorden, heeft namelijk bijgedragen aan de bevrijding van het gevoel. Daarvan kunnen wij tot op vandaag nog de vruchten plukken.

Julie bestaat uit een reeks brieven die de hoofdrolspelers aan elkaar schrijven. St. Preux, huisleraar, wisselt hartstochtelijke gevoelens uit met zijn jonge leerlinge, de adellijke Julie d'Étanges. De bestendiging van hun liefdesrelatie wordt gedwarsboemd door Julie's vader, die voor haar als echtgenoot juist een oude vriend uit het leger in gedachten had. Deze vriend, Wolmar, is wel van adel. Na veel verwickelingen en tranen stemt Julie in met dit verstandshuwelijk. Zij trouwt met Wolmar, een Stoïcijnse man die niet in God gelooft, en bij wie zij twee kinderen krijgt. Wolmar is ruimhartig genoeg om Julie's oude geliefde St. Preux toe te laten tot zijn huisgezin, zodat de nog steeds innige liefde tussen beiden gesublimeerd kan worden. Een poging om haar zoontje bij een uitstapje naar het meer van Genève uit het water te redden wordt Julie fataal. Zij doet longontsteking op, en zal daaraan tenslotte sterven.

In dit eerste artikel wil ik enkele gedachten over de dood naar voren halen die Rousseau, in zijn beschrijving van de gesprekken aan Julie's sterfbed, met ons deelt. Het genre dat Rousseau hier beoefent, dat van het wijsgerige sterfbedgesprek, doet sterk denken aan Plato's *Phaedo*. In deze dialoog toont Socrates de grote gerustheid waarmee hij de dood door de gifbeker tegemoet treedt, op grond van de onsterfelijkheid die de ziel eigen zou zijn. Als *principe* van het leven, zo luidt Socrates' redenering, kan de ziel eenvoudigweg niet sterven. Anders dan Julie is Socrates niet ernstig ziek: hij wordt van staatswege geëxecuteerd en krijgt nog eenmaal de gelegenheid met zijn vrienden te spreken. Julie daarentegen ligt op haar sterfbed als zij met haar geliefden de laatste gesprekken voert. Terwijl de arts nog enige hoop op overleving biedt, weet Julie zelf van binnen dat zij gaat sterven.

---

¹ Opgedragen aan MM, die veel te jong haar vader verloor.

Transformatie op het sterfbed?

Julie is niet bang om te sterven: “Ik besta, ik heb lief, ik word liefgehad, ik leef tot mijn laatste zucht. Het moment van mijn dood is niets; het kwaad dat de natuur ons aandoet is gering; en alles wat volgens de openbare mening erg is, heb ik uitgebannen.” Waarom is het moment van de dood niets? Waarom is al het natuurlijke kwaad gering? Omdat Julie bestaat, *dat wil zeggen*, omdat zij liefheeft en wordt bemind. Bestaan en liefhebben lijken samen te vallen. Waarom? Omdat de liefde mij ervan bewust kan maken dat ik besta. “Bestaan, dat is voor ons: voelen”, zo heet het in Rousseau’s *Emile, ou de l’éducation*. Het gevoel bij uitstek is de liefde. Rousseau is hier indirect schatplichtig aan Augustinus. Die schreef al in *De civitate Dei*: “Ik heb echter de volstrekte zekerheid dat ik ben, dat ik dat weet en dat ik dat liefheb: ieder bedrog door de verbeelding met haar herinneringen en fantasieën is daarbij uitgesloten.” Descartes, de grote schakel tussen Rousseau en Augustinus, “wist” ook dat hij “was” (*cogito, sum*), maar hij wist dat door het denken zelf, niet door de liefde voor het zijn. Rousseau confronteert de lezer met iets essentieels, wat in de traditie van de moderne filosofie – en daarmee in het moderne bewustzijn – verregaand veronachtzaamd lijkt: de *affectiviteit* waarmee het pure ‘bestaan’ gepaard gaat. ‘Zijn’ als zodanig is niets, hoogstens een abstractie, als het niet gepaard gaat met affectiviteit of beleving van een innerlijke “resonantieruimte” (Gerard Visser).

De affectiviteit van de “resonantieruimte”, oftewel de innerlijke zelfbeleving, is Rousseau’s grote ontdekking geweest. De zelfbeleving, de *sensibilité*, gaat vooraf aan mijn feitelijke welbevinden: “Het gevoel [*la sensibilité*] draagt in de ziel altijd een bepaalde tevredenheid met zichzelf, die onafhankelijk is van het lot en de gebeurtenissen.” “Hoe meer je leeft, hoe meer je ervan houdt om te leven, zelfs als je van niets [specifieks] geniet.”

Julie lijkt deze resonantieruimte pas op haar sterfbed te hebben gevonden, paradoxaal genoeg. Het sterfbed stelt haar in staat om haar laatste innerlijke transformatie te bewerkstelligen. De eerste grote transformatie vond al plaats in de hartstochtelijke liefde voor haar huisleraar St. Preux. Deze liefde bracht haar in zoverre op een hoger plan, dat zij voor het eerst in haar jonge leven de maatschappelijke orde leerde relativeren: hun liefde was immers onoorbaar, er was een standsverschil en geen vaderlijke permissie. Het is voor ons, hedendaagse lezers, eenvoudig om dit als een achterhaalde, onzinnige kwestie af te doen. Maar we gaan dan veel te gemakkelijk voorbij aan de druk die er van de conventie uitgaat. Julie’s eerste transformatie, haar innerlijke losmaking van deze conventie, betekende voor haar dus al een grote psychische omwenteling, die moeilijk kan worden overschat.

De tweede grote transformatie die Julie onderging, bestond in haar huwelijksgeluk met Wolmar. Dat lijkt vreemd, omdat haar huwelijk nu net de doorkruising leek van haar liefdesrelatie met St. Preux. Maar het genie van Rousseau is te groot om een dermate simpel plot te construeren. Julie hield daadwerkelijk van haar wettige echtgenoot Wolmar, al kende die ook niet de intensiteit van het gevoelsleven, zoals St. Preux die wel kende. Hoe kon haar huwelijk dan toch gelukkig zijn, en haar bewustzijn verdiepen in plaats van uithollen? Doordat het haar in staat stelde om een evenwichtig en stabiel leven te leiden, waarin de hartstocht *bemiddeld*, en dus verzacht, vertegenwoordigd was. Julie voert diezelfde bemiddeling overigens ook aan als zij haar godsdienstigheid beschrijft: “In de plaats van die sublieme overpeinzingen die mijn vermogens te boven gaan stel ik een grovere vorm van eredienst, maar dan wel één die binnen mijn bereik ligt. Onder spijt haal ik de goddelijke majesteit omlaag; tussen die majesteit en mijzelf plaats ik zintuiglijk waarneembare objecten; aangezien ik haar niet kan overpeinzen zoals ze in haar wezen is, overpeins ik Gods majesteit in haar

werken, bemin ik die in haar weldaden.” Met andere woorden: Gods zuivere majesteit zelf acht Julie voor haar te groot, daarom zoekt zij die terug in het alledaagse.

De derde en laatste transformatie wacht Julie op haar doodsbed. Zij vindt hier tenslotte haar definitieve geluk: in het gebed, in de vrome overpeinzing. De reden die hiervoor wordt aangevoerd, is interessant: “Men zou zeggen dat, daar niets aards kan voldoen aan de alles verterende behoefte van de ziel om te beminnen, deze overmaat aan gevoel gedwongen wordt om terug te gaan naar zijn bron.” De innerlijke liefdeshunkering kan in een mens zo groot worden, zo lijkt Rousseau te willen zeggen, dat zij het wel ‘hogerop’ moet zoeken, bij de bron van alle liefde zelf. Dat betekent dat deze hunkerende mens zich tot op zekere hoogte moet onthechten, en zich richten op de bron van alle hechting: de goddelijke liefde zelf.

Nu is een transformatie, wanneer ze serieus is, natuurlijk niet echt goed onder te verdelen. Het ligt voor de hand om genoemde drie transformaties op te vatten als één toenemend innerlijk louteringsproces. (1) Iets verhevens dient zich bij Julie aan, iets wat geheel buiten het vlak van haar maatschappelijke leven ligt (de overweldigende liefde voor haar huisleraar St. Preux), (2) deze liefde wordt ‘geparkeerd’ opdat een rustig aards leven in een liefdevol huisgezin mogelijk wordt, en tenslotte (3) wordt ook dat laatste nog opgegeven zodat Julie zich kan terugtrekken op een innerlijke beleving, die nu pas echt mogelijk wordt, nu alle aardse ‘bemiddelingen’ van Gods liefde wegvallen.

Leven na de dood?

Is er leven na de dood? Is Julie daarom zo rustig, omdat deze geloofswaarheid haar troost biedt? Opvallend genoeg is de vraag ‘is er leven na de dood?’ in de tekst niet eens een vraag, waarop door middel van een gezagsargument (kerkelijke leer) of een rationeel bewijs een antwoord moet worden gegeven. Anders dan Socrates’ gesprekspartners in de *Phaedo* wordt Julie niet uitgedaagd door de hare. Haar echtgenoot, Wolmar, gelooft niet in een voortleven na de dood, maar wil onder geen beding zijn vrouw haar geloof afnemen (‘Stel dat ze toch gelijk heeft!’).

Hoe kan Julie’s gemoedsrust dan worden verklaard? In haar laatste woorden tot de pastor, die haar nog komt opzoeken, vinden we een interessante ontboezeming, die de eerdere citaten in een ander licht plaatst: “Het eeuwige Wezen kun je niet zien en ook niet horen; het doet zich voelen; het spreekt niet tot de ogen en ook niet tot de oren, maar tot het hart.” Opnieuw is er van het “hart” sprake, maar ditmaal als de plek waar God zich tot de mens richt. Alles wijst erop, dat bovengenoemde zelfbeleving en innerlijkheid *te maken hebben* met de gewaarwording van God in het hart, bijvoorbeeld waar Julie zegt: “Ik kan het allereerste gevoel dat mij heeft doen leven wel willen uitdoven, maar het heeft zich in mijn hart geconcentreerd. Het ontwaakt op het moment dat het niet meer gevreesd hoeft te worden; het ondersteunt mij zodra mijn krachten mij begeven; het doet mij herleven wanneer ik sterf.” Als we bovengenoemde drie transformaties bij de zojuist aangehaalde woorden betrekken, dan kun je misschien zeggen dat het leven ‘schillen’ van Julie heeft afgehaald, die haar een steeds grotere toegang tot God zelf gaven. Zelfs de transformatie door haar (verstands)huwelijk zou als zo’n afgepelde schil kunnen worden beschouwd: de intensiteit van de liefde voor St. Preux was weliswaar de eerste stap op weg naar ‘binnen’, naar de *sensibilité*, maar kennelijk zou de daadwerkelijke, ongeremde overgave eraan in het leven – die een breuk met haar ouders met zich mee zou brengen – haar achterop brengen in plaats van vooruit. Misschien is het de paradox van (een bepaald soort) liefde, waarvan de bron volgens Julie in God zelf ligt, dat ze niet

volledig kan worden beleefd; ze zou dan de verinnerlijking, die ze eerst heeft mogelijk gemaakt, weer gaan doorkruisen.

De naderende dood brengt, via een ogenschijnlijke omweg, alsnog de grote liefdeservaring in het vizier. De laatste schillen worden afgepeld. “[W]elke rollen je ook hebt gespeeld tijdens je leven, je hoeft bij je dood geen komedie meer spelen.” Wat is nu het effect van het afgepeld-worden van de schillen? Deze vraag komt eigenlijk neer op een andere vraag, namelijk: wat zegt de stem van God eigenlijk? Dat was immers de stem die tot het hart spreekt, hebben we zojuist gelezen.

Het zou teveel zijn om te zeggen dat die stem geheel woordeloos spreekt, en alleen maar in een soort innerlijk gevoel van vrede bestaat. Die indruk zou kunnen ontstaan. Bij monde van Julie had Rousseau immers gesproken over de *sensibilité*, over “het allereerste gevoel dat mij heeft doen leven” en dat niet kan worden uitgedoofd. Maar dit gevoel is daarom nog niet noodzakelijk woordeloos. Eigen aan zowel dit gevoel, alsook aan Gods wezen, is dat beide *expansief* van aard zijn. Zo schrijft Julie in één van haar brieven aan haar geliefde: “Het leek mij dat mijn zintuigen slechts dienden als orgaan voor veel edeler gevoelens; en in jou [St. Preux] had ik niet zozeer lief wat ik daar zag als wel wat ik meende in mijzelf te voelen.” St. Preux zelf schrijft over Julie aan een vriend: “U die Julie kent, u weet hoezeer deze openhartige ziel ervan houdt zich [naar anderen] uit te strekken.” En ook: “deze expansieve ziel was betrokken op haar hele omgeving, en triomfeerde zelfs over de ongevoeligheid.” Julie geldt hier uiteraard als de gevoelige ziel bij uitstek, meer nog dan de overige romanpersonages. Het is opmerkelijk dat ook Gods wezen *expansief* heet te zijn. Zo lezen we in de *Geloofsbelijdenis van een Savoyaardse kapelaan* in de *Emile*: “Hij die alles kan, breidt om zo te zeggen zijn bestaan uit met dat van de [aardse] wezens. [...] God is niet de God van de doden.” Deze zelfuitbreiding van Gods wezen *tot aan* de schepselen toe, zijn mededeelzaamheid, is traditioneel een benaming voor Gods *goedheid*. Op haar sterfbed zegt Julie: “het ontgaat mij waaruit God precies bestaat. [...] [D]e idee van de schepping brengt mij in verwarring.” Maar het volstaat te weten dat God bestaat en “dat mijn bestaan aan het zijne ondergeschikt is.” Gods goedheid “is het enige van God wat ik kan bevatten.” Hoe moeten we dus de stem van God opvatten? Hij valt samen met het besef te bestaan, en dat besef is gelegen in het vermogen tot innerlijke expansie, tot het beleven van innerlijke ruimte. Het is goed denkbaar dat die ruimte zich in woorden vertaalt. Niet de inhoud van de boodschap is dan essentieel, maar de *manier* waarop ze in de ziel tot stand komen.

Terugkerend naar Julie’s gemoedsrust: die bestaat in een levensgrote paradox. Julie’s transformatie komt er merkwaardig genoeg op neer, dat ze in toenemende mate, en steeds intenser, haar *bestaansgevoel* beleeft. Hoe dichterbij de dood komt, hoe meer ze uitgerekend het levensbesef ontvangt. Haar sterven kan dan ook nooit haar verdwijnen betekenen. In een laatste brief van Julie aan St. Preux schrijft zij: “[V]oelen en genieten zijn voor mij hetzelfde; in al wat ik lief heb leef ik tegelijkertijd, ik verzadig mij van geluk en van leven. Ach dood! Kom maar wanneer je wilt, ik ben niet meer bang, ik heb geleefd, ik heb je ontzenuwd; er zijn voor mij geen nieuwe gevoelens meer om te leren kennen, je hebt me niets meer te verbergen.”

Troost voor de nabestaanden

Julie is dus gerust, maar hoe zit het met haar nabestaanden? Welke troost is er voor hen? Zelfs op haar sterfbed weet Julie hen gerust te stellen. Ook al zullen zij Julie voortaan moeten missen, toch zal zij bij hen zijn, zo zegt zij hun toe. Hoe kan dat? Julie geeft twee argumenten. Allereerst: op aarde

was zij gelukkig met hen, en een gelukkig leven na de dood *zonder* dit contact lijkt niet denkbaar. Vervolgens: de overledenen zullen zijn als God, die de menselijke geest kan lezen zonder dat hij daarbij van zintuigen gebruik hoeft te maken. Zo zal Julie ook de harten van haren kunnen lezen.

Het is natuurlijk de vraag of deze twee argumenten hout snijden, want dwingend zijn ze niet. Toch is het een interessante gedachte dat er troost van zou kunnen uitgaan dat de overledene bij ons is, ook al merken wij dat zelf niet. In zekere zin, zou je kunnen zeggen, merken ze het dus wel, in zoverre althans dit besef bij hen leeft. “Onophoudelijk zullen jullie mij onder jullie zien; jullie zullen je onophoudelijk door mij omgeven voelen.” Opnieuw plaatst Rousseau ons voor een paradox, die aan de vorige doet denken: de overledene zullen we missen, omdat we haar niet meer kunnen waarnemen. Maar zodra we ons realiseren dat een *innerlijk gevoel* de basis van het contact is, een gevoel dat niet meer zintuiglijk van aard is, lost ook deze paradox zich op.

Nog drie andere woorden van troost biedt Julie aan haar nabestaanden. Niet alleen reikt zij hun het besef aan, dat zij bij hen zal blijven. Het is bovendien zo, dat de nabestaanden Julie kunnen beleven als de *band* die hen samenhoudt en bewaart. Vervolgens belast Julie hen met de zorg voor degene die haar tijdens het leven zo dierbaar waren (in het bijzonder haar nicht en vriendin, Claire d’Orbe). Tenslotte zegt zij hun toe dat zij haar geliefden zal opwachten na de dood.

Tot slot

Rousseau’s behandeling van de dood in zijn briefroman *Julie, ou la nouvelle Héloïse* is uitermate subtiel. De angst voor de dood en het sterven, die bij de lezer aanwezig zou kunnen zijn, wordt niet met een redenering gepareerd. Rousseau bepaalt zijn lezers bij een subtiel besef, dat zich niet meer verhoudt tot een sterk wijsgerig argument. Van zo’n argument zou het overigens nog maar de vraag zijn in hoeverre het de angst voor de dood daadwerkelijk wegneemt. Nu geldt dat uiteindelijk ook voor Rousseau’s eigen ‘semi-argumentatie’ en voor zijn beroep op het innerlijke gevoel. Dit gevoel is niet gegarandeerd bereikbaar voor ieder mens, en zo überhaupt al, dan vergt het nog een reeks transformaties die de weg daarheen banen.

De mogelijkheid dat de dierbare overledene nog steeds bij ons zou kunnen zijn, is een prachtig spiritueel besef. Het is echter ook angstaanjagend. Zo schreef bijvoorbeeld Hitler in zijn testament de volgende woorden: “Uit de offers van onze soldaten en uit mijn eigen verbondenheid met hen tot in de dood zal in de Duitse geschiedenis zus of zo eenmaal weer het zaad opgaan tot de stralende wedergeboorte van de nationaalsocialistische beweging en daarmee tot de verwerkelijking van een ware volksgemeenschap.” Overlevingsmogelijkheid heeft dus een keerzijde, die niet weg kan worden gelooid.

Tenslotte: de weg naar het innerlijk is er één die alleen in een kleine gemeenschap van dierbaren kan worden afgelegd. Publicatie of algemene kennisgeving ervan bezoedelt deze weg onherroepelijk. De innerlijke ‘resonantieruimte’ vooronderstelt een uitwendige, bestaande in de kring van dierbaren; zonder deze kring lijkt de innerlijke stem te verklinken in de weidse ruimte van de grote mensenwereld.